

КАМ'ЯНИЙ ІНВЕНТАР З ПОСЕЛЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СОЛОНЧЕНИ ІІ НА ДНІСТРІ

У статті здійснено техніко-типологічний аналіз кам'яних матеріалів з багатощарового поселення Солончени ІІ (солонченський варіант трипільської культури етапу В/І-ІІ). Отримані результати автор порівнює із синхронними пам'ятками цього регіону.

Ключові слова: Трипілля В/І-ІІ, Солончени ІІ, солонченський варіант, технологія розщеплення.

Вступ

Поселення Солончени ІІ розташоване на високому правому березі р. Дністер, біля однойменного села в Резинському районі Республіки Молдова. Пам'ятка є епонімною солонченському варіанту трипільської культури періоду Трипілля В/І-ІІ (Кукутені АВ) [2, с. 445; 3, с. 42–65; 9, с. 98–100; 10]. У численних публікаціях, присвячених дослідженням поселення, на жаль, мало інформації щодо особливостей кременеобробки. З огляду на це у статті проведено техніко-типологічний аналіз кам'яних виробів з поселення Солончени ІІ.

Історія дослідження та проблеми ідентифікації матеріалів

Поселення відкрите у 1952 р. Молдавською експедицією під керівництвом Т. С. Пассек та Т. Г. Мовші [9]. Повномасштабні роботи проводились у 1952–1953, 1955–1956 та 1959 рр. Матеріали досліджень 1952–1953 рр. зберігаються в Республіці Молдова. Колекція з фондів Національного музею історії України (далі – НМІУ) містить матеріали з розкопок наступних трьох років досліджень. Звіти результатів польових досліджень передано до Москви та Кишинєва, тож відчувається брак інформації. Проте в особистому архіві Т. Г. Мовші, що зберігається в ІА НАНУ, є копії та чернетки трьох звітів (1955–1956 та 1959 рр.), якими автор і користувався.

На підставі уривчастих повідомлень стосовно розкопок до 1956 р. ми можемо впевнено говорити лише про досліджені залишки двох глинобитних споруд («площадки») № 1–2. Надійно датовані за керамічними матеріалами, вони належать до етапу Трипілля В/І-ІІ.

Під час польових робіт у 1956 та 1959 рр. було закладено розкоп № 5 (згодом розширений), шість шурфів та траншей. У шурфі № 3 виявлені знахідки належать виключно до

ранньотрипільського часу. Усі інші розкопи містили матеріали періоду Трипілля В/І-ІІ.

У розкопі № 5 на глибині 75–80 см досліджено площадку № 3 (Трипілля В/І-ІІ). Під спорудою, на глибині близько 120 см, у суглинку, виявлено залишки поховання та малопотужний шар ранньотрипільського часу.

За польовими шифрами з колекції НМІУ встановлено, що до нижнього, ранньотрипільського горизонту належать: три відщепи, п'ять пластин, одноплощинний ударний нуклеус, три одноплощинних відтискних нуклеуси, сім ретушованих відщепів, чотири скребки та одна косотронкована пластина.

З північно-західного краю житла № 3, під площадкою, розташовувалась одночасова глинобитна споруда № 4. Уздовж південної стінки розкопу виявлено чотири заглиблення («землянки» № 1–4), з яких три синхронні з житлами № 3–4.

«Землянка» № 3 і малопотужний шар у радіусі 4 м датується періодом Трипілля СІІ. З цим горизонтом/об'єктом пов'язані такі знахідки: пластина, багатоплощинний нуклеус, відбійник, ретушований відщеп, скребок на відщепі та фрагмент зернотерки. До глибини 60 см «землянка» № 3 містила матеріали Трипілля СІІ. Нижче, до 70–75 см, шар був заповнений різночасовими знахідками. Виявилося, що пізньотрипільська «землянка» частково перерізала середньотрипільську – № 4. Між шарами вдалося встановити чітку межу. Проте, задля уникнення неточностей, артефакти, що мали шифр із зазначенням глибини 60–80 см, до розгляду не брались. До таких належать: два відбійники, три відщепи, ретушований відщеп та дві ретушовані пластини.

Техніко-типологічний аналіз виробів з об'єктів періоду Трипілля В/І-ІІ

За польовими шифрами на знахідках, що містили інформацію щодо об'єкта та глибини

залягання кожного виробу, а також за наведеними вище відомостями встановлено, що до середньотрипільського горизонту належать 239 артефактів.

Розщеплення кременю базувалося на місцевій сировині – середньодністровському кремені різної якості, кольору та складу [11, с. 204].

Відходи виробництва представлені декількома категоріями. Відщепи – 32 екз., серед яких 3 первинних та 29 вторинних. Наявні фрагменти 18 пластин (8 пластин та 6 макропластин – з шириною 1,2–2 см та 2 см і більше відповідно). Площинки пластин поділяються на гладкі, фасетовані та точкові з переважанням двох перших. До технологічних сколів належать 4 реберчасті пластини. Пластинок завширшки до 1,2 см серед відходів немає.

Найчисленнішу групу серед відходів становлять нуклеуси – 38 екз.¹ Нуклеуси представлені 34 цілими екземплярами та чотирма нуклеоподібними уламками (рис. 1). У колекції наявні багатоплощинні (7 екз.) та дископодібний нуклеуси – усі для зняття відщепів. Рідко трапляються негативи платівчастих сколів. Наявний один двоплощинний (сплощений) нуклеус (рис. 1: 5), з розмірами 6,1 × 2,8 × 0,5 см. Зняття сколів з його площини відбувалося попеременно. При розщепленні використовувався м'який відбійник. У процесі утилізації нуклеус був зламанний невдалим ударом. Після цього на кінці злому майстер сколов ще одну платівку.

Нуклеуси одноплощинні поділяються на сплощені (4 екз.), торцеві (5 екз.), конічні – до 8 см заввишки (9 екз.) та пірамідальні – розмірами 8–14 см (7 екз.). У сплощених нуклеусів пластини знімалися за допомогою ручного відтиску та удару. Карнизи перед кожним сколюванням заготовки знімалися. Площинка розташована під прямим кутом. Тильна сторона оброблена поперечними сколами. За рідкісним винятком (рис. 1: 7), з таких нуклеусів знімали «макропластини». Є. Ю. Гіря та Н. М. Скакун, базуючись на матеріалах з Бодаків, припускають використання посиленого відтиску під час зняття пластин з таких нуклеусів [4, с. 86; 14, с. 66].

Торцеві нуклеуси слугували для отримання середньошироких пластин. Зняття сколів відбувалося за допомогою відтиску, рідше удару (рис. 1: 1). З протилежного від робочої площини боку підправлялися поперечними сколами. Така підправка мала на меті вирівняти робочу площину для кращого зняття наступних заготовок.

Конічні нуклеуси мають невеликі розміри і були спрацьовані до кінця (рис. 1: 2, 4). Судячи з ширини негативів сколів, слугували для отримання середньошироких пластин. Площинки розташовані під прямим кутом. Тильна сторона іноді оброблялася поперечними сколами. Карнизи перед кожним сколюванням заготовки знімалися. Пластини сколювалися по колу, а негативи платівчастих сколів охоплюють 3/4 усієї поверхні, рідше 4/4. Зняття сколів здійснювалося за допомогою відтиску.

Пірамідальні нуклеуси більші за попередню категорію і мають негативи сколів, що наближуються до широких платівчастих заготовок (рис. 1: 3, 6). Сколювання велося повністю по колу. Дуже рідко з тильної сторони зберігаються сколи підправки. Говорити про використання техніки посиленого відтиску з цього типу нуклеусів поки що не доводиться, оскільки пластини з колекції мають сильно виділений ударний горбок та сильний вигин у профілі. Такі характеристики притаманні техніці удару з використанням м'якого відбійника.

У колекції наявні два жовна невеликих розмірів. Пренуклеуси відсутні.

До знарядь праці (149 екз.) зараховано всі вироби із вторинною обробкою. Ретушовані відщепи (19 екз.): ретуш переважає крайова, рідко заходить на спинку виробу. Серед цієї категорії виділяється малочисельна група масивних виробів на безсистемних відщепках, ретушованих як зі спинки, так і з черевця.

Ретушовані пластини (18 екз.). Ретуш, що формувала робочу площину, дрібна крайова, затуплювальна або пласка. Наявні чотири пластини з косотронкованим дистальним кінцем. Ширина платівчастих заготовок, що піддавалися вторинній обробці, коливається в межах 1,1–3,5 см з піками на 1,5, 1,9 та 2,2 см. Кількісно вироби тяжіють до збільшення ширини заготовки.

Нерепрезентативною колекцією представлені проколки/свердла – 7 екз. (рис. 2: 1, 2), різці – 1 екз. (рис. 2: 3) та скобелі – 3 екз. (рис. 2: 6).

Скребки становлять більшість серед знарядь (56 екз.). Представлені переважно кінцевими на відщепках та пластинах (рис. 2, 7–9). Сім скребоків – це реутилізовані знаряддя на пластинах.

Вістря та заготовки (14 екз.) мають трикутну форму, оброблялися за допомогою плаского (рис. 2: 12), а у двох випадках – струменевого ретушування (рис. 2: 10). Ретуш іноді заходить на спинку виробу. У цілому, такі вироби є характерними для періоду В/І [5, с. 50; 6, с. 266; 16, с. 367]. Заготовки представляють різні

¹ З огляду на таке нерівномірне співвідношення відходів, найвірогідніше, частина матеріалів 1955–1956 та 1959 рр. досліджень зберігається в Республіці Молдова.

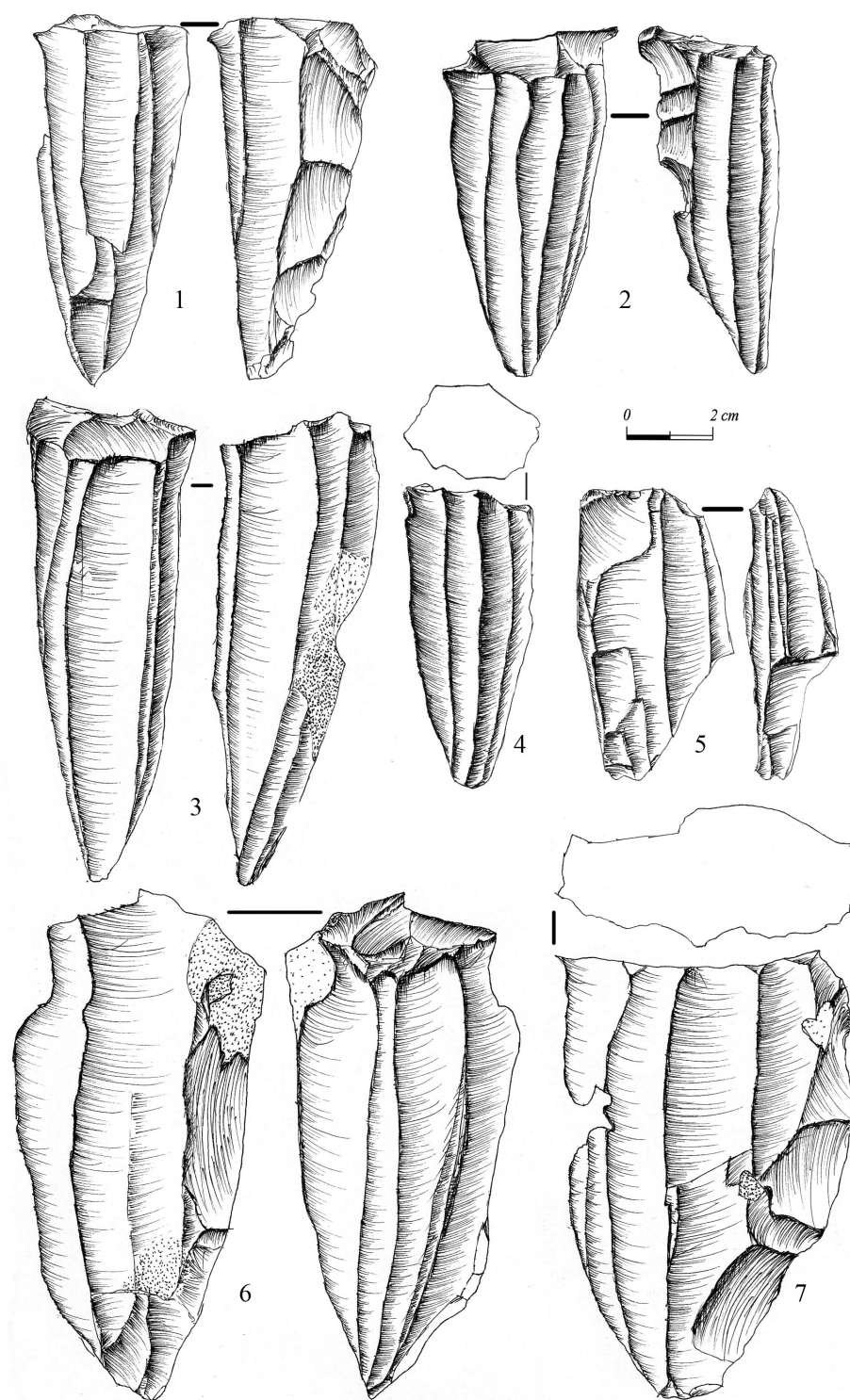

Рис. 1. Солончени II (етап В/І-ІІ). Нуклеуси

етапи виробництва. У першому випадку широкими сколами формувались обриси зняття. У двох інших випадках готувалася площадка на бокових гранях зняття з протилежних сторін. Після такої підготовки послідовно знімалися сколи, що стоншували поверхню виробу. Найвність серед матеріалів заготовок до вістер

свідчить про те, що їх виготовляли безпосередньо на поселенні.

До цієї ж категорії зняття належить одне вістря ромбоподібної форми (рис. 2: ІІ). Основу вістря зламано. Чітко простежується спроба виділити черешок. Це вістря єдине, що вибивається із загального комплексу біфасіальних вістер

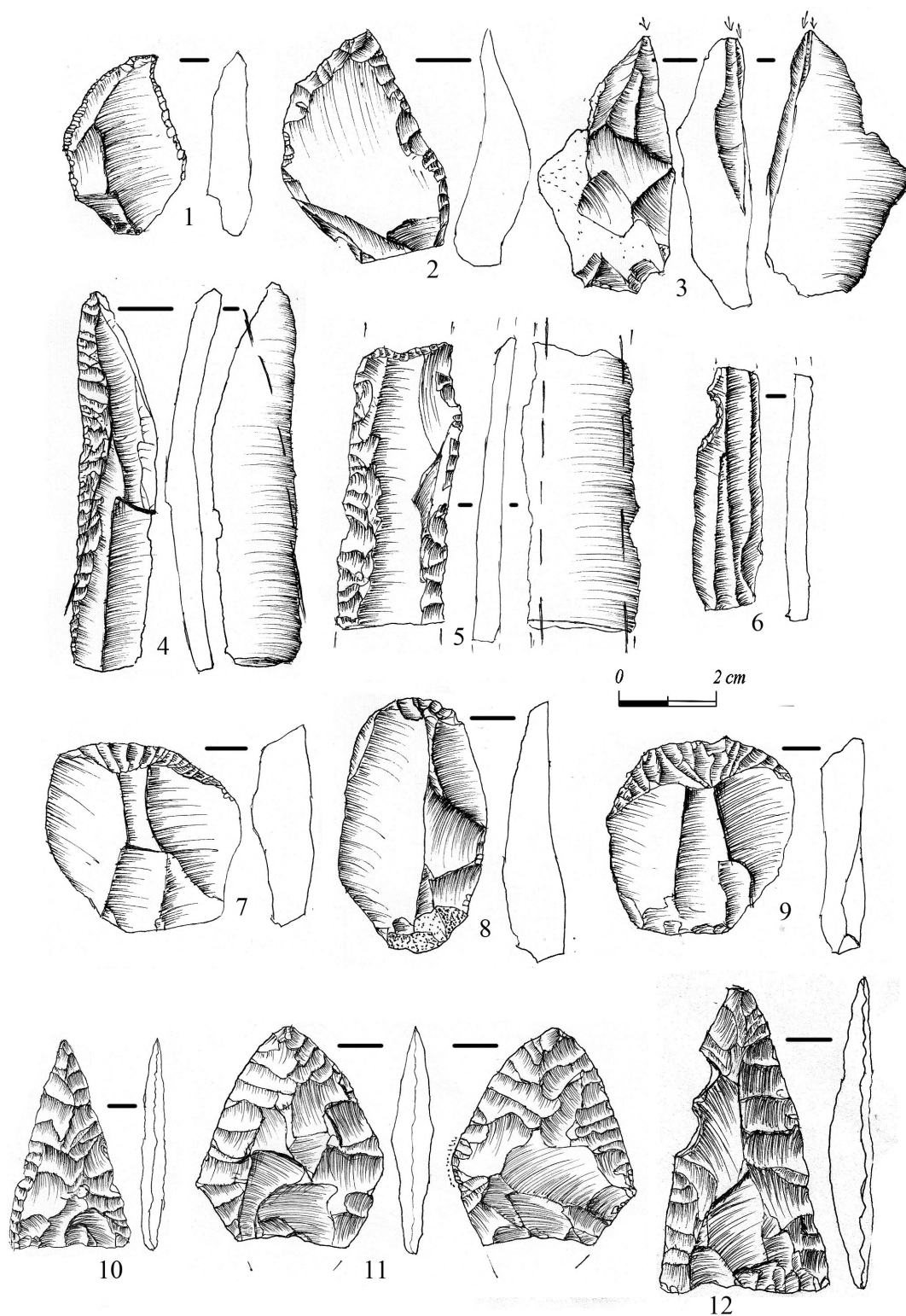

Рис. 2. Солончени II (етап V/I-II):

1-2 – проколки; 3 – різець; 4-5 – вкладні серпів; 6 – скобель; 7-9 – скребки; 10-12 – вістря

зброї не тільки матеріалів Солончени II, а й з інших поселень середньотрипільського часу. Проте підромбоподібні вістря, з виділеним черешком, відомі в пам'ятках Середньостогівської спільності [15]. Отже, підтверджується думка

Т. Г. Мовші про зв'язки солонченського населення зі степовими культурами [8].

Вкладні серпів представлені незначною кількістю – 2 екз. Виділені за характерним люстражем, що вкриває повністю одну та дві сторони

виробу. Один вкладень – це пластина із заполіровою, що вкриває один кут виробу (очевидно, такі вкладні використовувались у набірних серпах «каранівського типу») [1, с. 4–8] (рис. 2: 4). Слід наголосити, що під час виготовлення цього вкладня використовувалося струменеве ретушування. Другий виріб – це пластина з люстражем по всій довжині робочого леза (рис. 2: 5). Вочевидь використовувався як вкладень жнивницького ножа [7]. Плоским ретушуванням загострювався робочий край знаряддя. Тронкація в цьому випадку мала на меті зручне кріплення в оправу.

У колекції також наявні відбійники, розтиральники та рублячі знаряддя (сокири, долото-подібні та теслоподібні).

Солончени в системі пам'яток етапу В/І-II

На жаль, кам'яні артефакти синхронних пам'яток не завжди публікувались. Тому порівняти матеріали поселення з іншими індустріями солонченського локального варіанта поки що не маємо можливості. Натомість у нашому розпорядженні є матеріали синхронного заліщицького локального варіанта, до якого належить поселення Поливанів Яр II. Типологічний аналіз матеріалів пам'ятки опублікувала у 2003 р. Т. А. Попова [12, с. 88–90, 115–120]. За даними, які наводить авторка, індустрія Поливанів Яр також базувалася на місцевій (середньодністровській) сировині. Нуклеуси одноплощинні, завдовжки в середньому 10 см, з правильною паралельною огранкою (переважають пірамідальні). Розщеплення спрямоване на отримання середньошироких та широких пластин. Основний знаряддевий інвентар є характерним для цього часу і мало чим відрізняється від солонченських матеріалів. Проте впадає у вічі одна відмінність: у Поливановому Яру, як це стає зрозумілим з публікації, відсутні конічні нуклеуси (для пластинок та середньошироких пластин). Також простежується великий відсоток виробів зі струменевим ретушуванням. Відсутність конічних нуклеусів та великий відсоток виробів зі струменевим ретушуванням може свідчити про хронологічну послідовність та, власне, відмінність між пам'ятками.

Привертає увагу подібність кременеобробки Солончен із більш ранніми поселеннями цього регіону – Ожеве-острів (Трипілля В/І – Кукутені А4). Нуклеуси Ожеве мають такі самі типи та характеристики, як і нуклеуси Солончени II [13, с. 226]. Струменеве ретушування також використовувалося у вторинній обробці [16, с. 379]. Така ретуш застосовувалась у виробництві вістрер на Ожеве-острів. Ба більше, серед матеріалів Солончен наявна заготовка (чи брак?) до вістря із двома виїмками (рис. 2: 12). Такі самі заготовки наявні і в Ожеве-острів [16, рис. 6: 4; рис. 10: 5]. Подібність простежується і серед вкладнів серпів (рис. 2: 4) як за формою, так і за способом утворення робочої поверхні [13, рис. 5: 11–12]. Так, характер кременеобробки Ожеве-острів – як типологічно, так і технологічно – є аналогічним із Солонченими, а отже, ми можемо припустити генетичну спорідненість цих індустрій.

Висновки

Отже, у техніці кременеобробки солонченські матеріали є типовими для початку середнього етапу трипільської культури. Технологічна спрямованість, використання відтискної техніки, знаряддевий інвентар та біфасіально оброблені вістря є тому яскравим підтвердженням. Проте відмінність у вторинній обробці простежується між пам'ятками різних локальних варіантів Трипілля В/І-II: Солончени II (солонченський варіант) – з одного боку, та Поливанів Яр II (заліщицький варіант) – з другого. Відмінність настільки мізерна (відсутність деяких типів нуклеусів та більший відсоток знарядь зі струменевим ретушуванням), що різницю ледь помітно. Безумовно, ця теза потребує більшої доказової бази. Подальші дослідження одночасових пам'яток, а також пам'яток попереднього етапу дадуть більше інформації щодо технологій кременеобробки періоду Трипілля В/І-II (Кукутені АВ).

*Автор висловлює подяку
Вікторії Колесниковій та Олені Якубенко
за інформаційну підтримку
під час підготовки статті.*

Список літератури

1. Бибилов С. Н. Из истории каменных серпов на юго-востоке Европы / С. Н. Бибилов // СА. – 1962. – № 3. – С. 3–25.
2. Бурдо Н. Б. Новые данные для абсолютной датировки неолита и раннего энеолита на территории Украины / Н. Б. Бурдо // Stratum plus. – 2002–2003. – № 2. – С. 431–446.
3. Виноградова Н. М. Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры / Н. М. Виноградова. – Кишинев : Штиинца, 1983. – 107 с.
4. Гирия Е. Ю. Технологический анализ каменных индустрий: методика микро-макроанализа древних орудий труда / Е. Ю. Гирия. – Ч. 2. – СПб. : ИИМК РАН, 1997. – 198 с.

5. Дергачев В. А. О скипетрах, о лошадях, о войне. Этюды в защиту миграционной концепции М. Гимбутас / В. А. Дергачев. – СПб. : Нестор-История, 2007. – 488 с.
6. Коробкова Г. Ф. Хозяйственные комплексы ранних земледельческо-скотоводческих обществ юга СССР / Г. Ф. Коробкова. – Л. : Наука, 1987. – 320 с.
7. Ларина О. В. Жатвенные орудия Ближнего Востока как начальный этап становления древнейшего земледелия / О. В. Ларина // Revista Arheologica. – 2012. – Vol. 3, nr. 1–2. – P. 5–15.
8. Мовша Т. Г. К проблеме взаимодействия древних земледельцев трипольско-кукутенской общности с носителями культур понтийских степей / Т. Г. Мовша // Проблемы археологии Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 2000. – Вип. 3. – С. 29–53.
9. Мовша Т. Г. Многослойное трипольское поселение Солончены II на Днестре / Т. Г. Мовша // КСИА АН СССР. – 1965. – Вып. 105. – С. 91–100.
10. Мовша Т. Г. Трипольское жилище на поселении Солончены II (раскопки 1955 г.) / Т. Г. Мовша // ЗОАО. – 1961. – Т. 1. – С. 231–247.
11. Петрунь В. Ф. Використання мінеральної сировини населенням трипільської культури / В. Ф. Петрунь // Енциклопедія трипільської цивілізації : у 2 т. – Т. 1. – К. : Укрполіграфмедіа : Іринівська, 2004. – С. 199–218.
12. Попова Т. А. Многослойное поселение Поливанов Яр. К эволюции трипольской культуры в Среднем Поднестровье / Т. А. Попова. – СПб. : Нестор-История, 2003. – 240 с.
13. Радомський І. С. Кам'яний інвентар з поселення Ожеве-острів за матеріалами досліджень 2013 р. / І. С. Радомський // КДУ. – К. : Видавеш О. Філюк, 2015. – Вип. 16. – С. 225–237.
14. Скакун Н. Н. Бодаки – один из центров кремнеобработывающего производства на Вольни / Н. Н. Скакун // Археологические исследования трипольского поселения Бодаки в 2005 г. – К.–СПб. : [б. и.], 2005. – С. 64–80.
15. Телегін Д. Я. Середньостогівська культура епохи міді / Д. Я. Телегін. – К. : Наук. думка, 1973. – 171 с.
16. Черновол Д. К. Крем'яні вістря з трипільського поселення Ожеве-острів / Д. К. Черновол, І. С. Радомський // Культурний комплекс Кукутен-Трипілля та його сусіди : зб. наук. праць пам'яті Володимира Круца. – Львів : Астролябія, 2015. – С. 367–384.

I. Radomsky

STONE IMPLEMENTS FROM THE TRYPILLIAN SETTLEMENT OF SOLONCHENY II ON THE DNIESTER RIVER

The paper is devoted to the publication of materials from Solonchenny II (Republic of Moldova), a Trypillian settlement of phase B/I-II – Cucuteni AB (Solonchenny local variant). This settlement refers to the times of an increase in the fortified settlements and weapons at a number of sites that belonged to the second half of the Trypillia BI / Cucuteni A3-4 – Trypillia BI-II / Cucuteni AB. The settlement was investigated during the years of 1952–1953, 1955–1956, 1959 by Passek and Movsha. The author has crafted materials of the last three years of excavations, which are stored in the National Museum of History of Ukraine. Despite the fact that the collection is incomplete, the available data is quite enough for a comprehensive typological and technological analysis.

The paper focuses on the analysis of the knapping technology is made and determination of the technological direction in splitting stone. The tools are characterized by a high index of blades produced by using such chipping technique as blow and pressure. Production of flake blanks primarily passed on making thrown weapons points by using the technique of biface manufacture (14 tools). The collection of polished tools includes both blanks and finished products. Axes with elements of drilling are also present.

Comparing the materials from Solonchenny II with the synchronous settlement Polyvaniv Yar II (Zalischyky local variant) showed a slight difference in the technique of primary and secondary splitting (absence of one type of cores and a larger percentage of tools with parallel-jet retouch). It can be explained by different traditions in local variants. Comparing Solonchenny II with early settlement of Ozheve-ostrov (phase B/I – Cucuteni A4), the author traces the uniformity in the technique of primary and secondary splitting. But for an exhaustive conclusion about any differences or similarities in technologies and stone tools it is necessarily to use an increasing number of sites synchronous with Solonchenny and of the earlier times.

Keywords: Trypillia B/I-II, Solonchenny II, Solonchenny local variant, knapping technology.

Матеріал надійшов 01.04.2016